

Румяна Златанова (София, България)

НОВО УЧЕБНО ПОМАГАЛО

Hartmut Grunte. **СЛОВЪНЪСКЪН ГАЗЪНЪКЪ**, Ein praktisches Lehrbuch des Kirchengeschichtlichen in 30 Lektionen. Zugleich eine Einführung in die slavische Philologie. Bd. 1. Altkirchenslavisch. (Slavistische Beiträge, Bd. 264. Studienhilfen, Bd. 1). München, 1990. S. XIX+223.

Трудът на Х. Грунте, който поставя началото на нова поредица учебни помагала в рамките на известните „Славистични приноси“ на издателство „Загнер“ от Мюнхен, е навременен опит за запълване на отдавна съществуваща празнота в палеославистичната педагогическа литература в Германия независимо от наличието на образцови граматични описания в различни методологически насоки на най-стария славянски книжовен език. Въз основа на 9-годишна педагогическа практика в Бон авторът се заема с нелеката задача да състави „практически учебник по старозърковнославянски език“, който чрез степенувани по трудност уроци да подготви читателя за четене, разбиране (както по отношение на формата, така и по отношение на съдържанието) и самостоятелна работа и с „по-обширни зърковнославянски текстове независимо от времето и мястото на възникването им“ (с. X).

Целите и принципите на авторската концепция за представяне на учебния материал са изложени в Увода (с. IX—XIV). Следващата ги кратка библиография има препоръчителен характер и включва предимно немскоезична литература по Увод в славянската филология (не е споменат V. Jagić. Entstehungsgeschichte der kirchenslavischen Sprache. Berlin, 1913; но също така и обобщаващите по-нови трудове на G. Y. Shevelov. A Prehistory of Slavic. The historical Phonology of Common Slavic. Heidelberg, 1964; H. Vignbaur. Common Slavic Progress and Problems in Its Reconstruction. Columbus, Ohio, 1975), граматични описания (липсват N. van Wijk. Geschichte der altkir-

chenslavischen Sprache. Berlin und Leipzig, 1931; R. Aitzetmüller. Altbulgarische Grammatik als Einführung in die slavische Sprachwissenschaft. Freiburg i. Br., 1978), речници и словоуказатели към отделни паметници (не са посочени Индексът и обратният речник към Небеса на Йоан Екзарх (1983), изработен от R. Aitzetmüller; непозната на автора е и публикацията на В. Христова. Индекс на словоформите от Пространните жития на Кирил и Методий. — Год. СУ. Фак. слав. филол., 77, 1983, № 1, 261—330).

Заслужава похвала усилието на Х. Грунте да обхване огромния за преподаване материал в 15 урока (с по 2 часа седмично занятия в рамките на един семестър) по схема, необичайна за известните ни академични граматични описания на Кирило-Методиевия език от Лескин и Вондрак до Билфелд и Айцетмюлер. Веднага следва да подчертаем, че с оглед на бързото първоначално ориентиране в конкретен текст този подход от дидактическа гледна точка е напълно приемлив. Друг е въпросът, че успешно овладяване на разнообразната по характер и сложност материя предполага много задълбочена и интензивна самостоятелна предварителна работа от страна на студентите, което на практика се оказва в най-добрия случай (по наше наблюдение) в рамките на абстрактния максимализъм. Според тази амбициозна схема структурата на всеки урок се обуславя до голяма степен от определения за анализ текст. За такъв сполучливо е избрано Житието на Константин-Кирил в нормализиран (стандартизиран) от автора вид, последователни части от което са приложени от 2 до 13 урок. Всеки откъс

е придружен от речник, езиков коментар, обилни на информация и с вещина изработени бележки към неговото тълкуване — върху основни понятия на източноправославното богословие, на византийската църковна, духовна и културна история, посочена е и най-нова литература по тези въпроси (такава за съжаление изобщо липсва към основното граматично изложение). Поради своята културно-историческа значимост анализът на ЖК (в по-голяма степен от обичайните библейски текстове) умело би въвел не само слависти, но и теолози, византолози, историци и специалисти от други области в епохата на възникването на славянската писменост.

Изграждащите урока компоненти са: 1. Граматика; 2. Текст (вж. по-горе); 3. Задачи за домашна работа главно във формата на тест, но достатъчно разнообразни, вкл. и за транскрипция и обратен превод (т. е. от немски език), което е новост в учебната литература. В час се обсъждат само по-трудни граматични въпроси, след като останалите са подготвени предварително от студентите, чете се и се анализира също предварително подготвеният текст. След 8 и 13 урок са предвидени тестове за проверка на усвояния материал.

В последната лекция се разглеждат особеностите на глаголицата и нейната употреба, изрядно набрани са откъси от Син. пс., Син. мол., Зогр. ев. и Киев. листи (с паралелна кирилска транслитерация при последните два паметника). В бележките към текстовете са представени накратко типове богослужебни книги. Във връзка с лаконичните обяснения за произхода на глаголицата тук (с. 183—184), както още в I лекция, по повод на историята на славянските азбуки (с. 16—18), е спомената изрично например любопитната хипотеза на Г. Чернохостов от 1949/1963, докато по-съществено би било да се посочат опитите от по-ново време за графемно-езиков анализ на първите славянски писмени системи. Важен принос в това отношение има, както е известно, И. Гълъбов. Още през 1968 г. (Schrift- und Lautsysteme des Altbulgarischen. — WSlJb, 13, 1968, 376—404) той разкри съзнателно търсеното от Константин-Кирил съответствие между графичния израз (буквените знаци) и тяхното звуково съдържание, като при това не формата, а последованието на гръцките графемни се оказва от решаващо значение за изясняване на фонетично-акустичните отношения между отделните фонемни на славяно-българския звуков състав. Впрочем пропуски от подобен характер при цитиране на по-нова литература (като се има предвид предимно тази на немски език) по специални палеославистични въпроси са налице и на редица други места в разглеждания труд.

Така например, изброени са някои преводи на ЖК (на сръбски, чешки, полски, латински, немски), но не е посочено нито едно издание на български, руски (най-новото е „Жития Кирилла и Мефодия“. Москва, София, 1986), липсват данни и за немските преводи на N. R a n d o w (Die panpönsischen Legenden. Berlin, 1972) и на J. S c h ü t z (Die Lehrer der Slawen Kyril und Method. Die Lebensbeschreibungen zweier Missionäre. St. Ottilien, 1985).

Първоначалните въвеждащи глави са посветени на въпроси като: славянските езици в кръга на индоевропейските и техният състав, прародина на славяните, отличителни фонетични особености на славянското езиково семейство, славянските азбуки, списък на нар. „канонични“ паметници. Новост е изброяването и на 20 старобългарски надписа (Битолският на Иван Владислав от 1015—1016 г. би следвало да заеме мястото си при датираният под номер 7), при все че броят им вече неколккратно е надхвърлил тази цифра. Граматичното описание в цялост следва традицията на сравнително-историческото и индоевропейско езикознание. Формулировките са ясни, точни, няма пример, който да не е отразен прецизно в оригиналната си графична форма (била тя стинд., стперс., евр., араб., араб., арм., гр., груз., готска, тур., монг., глаголическа, кирилска, от съвременните славянски езици и пр.). Графичното оформление на този твърде сложен за набор текст е направено с най-модерните средства за електронна обработка на текстовете и заслужава най-висока оценка. Похвален е стремежът на автора да разграничи материала по важност и графически, като данните за запомняне са представени синтетично в рамки (от 2 до 17 за всеки урок) и многобройни парадигми, в резултат на което са постигнати необходимата методична прегледност и компактност. Наистина големият брой бележки към тях са напечатани за съжаление много сбито, но по този начин е побрана максимална по обем информация върху минимален брой страници за нея. Не липсват и сведения за застъпниците на отделни граматични категории и форманти в съвременните славянски езици.

Определящата роля на текста, според авторската концепция, обуславя подредбата на граматичния материал, който се явява в следната последователност: именно и местоименно склонение, причастия, темпорални форми (аорист, имперфект и презенс), императив, степени за сравнение, числителни, наречия, строеж на простото изречение, падежен синтаксис (употребата на отделните падежи е представена с добре подбрани и преведени примери, отделно са посочени съответните предлози), съюзи, историческа фонетика (въз

основа на класическата реконструкция на и.-е. език-основа) — консонантизъм, вокализъм, преглас, палатализации, строеж на сричката, развой на еровете и словообразуване. Тази подредба носи неизбежното, но разбираемо неудобство обяснението на формообразуването в началните уроци да не бъде пълно от диахронна гледна точка (поставена в основата на труда) и да се налагат повторни по-късни допълнения.

Ще отбележим някои пропуски и несъгласия с автора. Фонетичните обяснения избилствуват с нефонетични термини: редуцирани (с. 7, 172 и сл.) вм. ерови гласни, вокализация (с. 172) вм. отваряне или понижение на еровите гласни (самостоятелни *вокални* фонемни могат ли да се превърнат във *вокали*?), палатални (с. 13) вм. предни гласни, тъмни (с. 11) вм. задни гласни, меки и твърди (с. 24, 34, 36, 46) вм. палатални и непалатални основи или окончания, затвърдяване (с. 148, 174) вм. депалатализация и пр. Не са разграничени ясно *б*- и *йб*- (с. 24), *а*- и *ја*-осн. (с. 34), неправомерно като *ā*-/*i*-скл. са представени в една таблица *жѣна*, *рѣка*, *зѣмля*, *дѣуша*, *рѣбѣнн*, *сѣдн* (с. 34), същинските *i*-осн. се разглеждат едва на с. 61. Нецелесъобразна е появата на категорията дв. ч. едва след парадигмите за *б*- и *а*-осн. и местоименното склонение. По-логично е именната парадигма да бъде представена комплексно от самото начало. Означението „анафорично местоимение **н*“ се появява за пръв път на с. 50, след като парадигмата му е дадена още на с. 36. Формите на сигматичния аорист с промяна на суф. *-с* > *-х*- (тип *бѣрахъ*, *знахъ*, *молахъ*) са поместени погрешно в таблицата на сигматичния аорист, образуван от разширена с *-о*- инфинитивна основа на съгласна тип *рѣкохъ*, *надохъ* (с. 75). Имперфектът от *приходѣти* в новобългар. е *прихождах*, не *приходех*, а от *родѣти* — *раждах*, не *родех* (с. 77). Вероятно печатна грешка е отбелязването на двата типа степени за сравнение като *Jüngerer Turus* в таблицата на с. 104, въпреки че на предходната страница те ясно са разграничени на *älterer Turus*, образуван със суф. **-jos/jes*, и *jüngerer Turus* — от разширена с **-ē* > *-ѣ* именна основа (с. 103). От методическа гледна точка е желателно експлицитното подчертаване (извън таблицата) на различния произход на *ѣ* и *и*, който предопределя нееднаквите резултати от промените на предхождащите ги гутурали (1. и 2. палатализация). Не са посочени и останалите предни гласни (*ь*, *ѣ*, *ѧ*) освен *ѣ* и *и*, които предизвикват 1. палатализация (с. 151). Погрешно

но са представени резултатите от 3. палатализация в кирилската транслитерация като *ж*, *ч*, *ш* (с. 153) и пр.

По отношение на летоброенето (с. 176) би следвало да се има предвид, че т. нар. „византийска“ ера през IX и X в. е съжителствувала и с други летобройни системи — *Амартолова*, *Псевдосимеонова*, *Българска летописна* и пр. За наличието на *Моравско-панонска* (с коэффициент 5513), с която си служат последователите на Константин-Кирил, вж. И. Добрев (За александрийското и моравско-панонското летоброене и за някои дати в старата славянска писменост. — Год. СУ. Фак. слав. филол., 69, 1977, № 2).

Странно и неприемливо е основанието на Трунте да въведе нов правопис — *peukirchenslavisch*, въз основа на който пише напр. *кѣто*, но *когѣ*; *богѣмъ*, но *богѣмѣ* (с. 24), *бѣга* (с. 42); *дѣша* (с. 34), *жѣнѣ* (с. 42), *кѣдѣ* (с. 94); *шѣю*, но *пошѣю* (с. 42); *чѣдо*, но *оухо* (с. 45); *шрѣча*, но *осѣла* (с. 45); *сѣновеи*, но *сѣновеѣ* (с. 45); *пѣлъ*, но *молъ* (с. 87); *орѣти*, но *шгѣдѣти* (с. 207, 215) и мн. др. под. Написания от този тип са неизвестни на най-старите паметници, поради което са недопустими в конструираните от автора граматични парадигми и в реконструирания текст на ЖК.

И по отношение на друг съществен пункт Х. Трунте се е отдалечил от утвърдените в науката образци на своите предходници. Въпросът е за наименованието на езика, чието граматично описание се предлага на вниманието на читателя. Поради смесването на различни критерии се е получила една обръкраща и нежелана за учебно пособие смесица от непоследователно употребявани понятия. След като на с. IX приема термина *Altkirchenslavisch* за означаването на „един изкуствено създаден наднационален литературен език върху българска диалектна основа“ (също и с. 185) — оставяме настрана въпроса, че това не е нито изкуствен, нито абстрактен общ славянски език, а пълноценен наддиалектен, народностен говорим и книжовен български език, — авторът отхвърля наименованието „старомакедонски“ с основателната забележка, че „македонските диалекти са български“ (с. IX, 174). Но щом като (старо/славо)македонски като наименование на език от онази епоха няма исторически основания за съществуване, то и названието на географската област Македония, подобно на съседните ѝ области Мизия и Тракия, не е еднорангово понятие-наименование с това на държавата България от IX—X в., която ги включва в територията си. Ето защо без съответна уговорка е подвеж-

даща употребата на названия за югозападните български области Nordmakedonien и Makedonien за отбелязване произхода на писмени паметници (като Мар., Зогр., Асем., Син. пс., Клоц.) редом с държавното име Bulgarien (за Охр. л., Унд. л., Енин. ап., Рилски гл. л., Григор. л., Кир. мак. л.). Подобна уговорка е необходима и за източнобългарските области — Nordostbulgarien (Сав. кн.) и Ostbulgarien (за Супр. сб.). По тези въпроси се пише достатъчно много и в последно време и стига например да се отвори за справка кн. 14 на Die slawischen Sprachen от 1988 г., ако не се вземе под внимание установеното още от времето на А. Шлайхер, В. Ягич, А. Лескин и многобройните им по-

следователи до ден-днешен в тази област. Отстраняването на недоглеждания от подобен род могат само да допринесат за стойността на впрочем старателно изготвеното учебно пособие.

В самостоятелната си работа с него студентите ще бъдат подпомогнати от ценните приложения в края на книгата: речник (с. 196—217), показалец на граматичните термини (с. 218—219), предметен и именов показалец (с. 220—223).

Читателят ще очаква с интерес появата на ч. II от учебника, посветена на по-късните редакции на Кирило-Методиевия литературен език и на т. нар. „синодален черковнославянски“.